

Raport științific

privind implementarea proiectului în perioada ianuarie – decembrie 2012

Written heritage of the Roman civilization in northern Romania

project number PN-II-ID-PCE-2011-3-0096

Această etapă de desfășurare a proiectului poate fi definită prin continuarea activităților demarate la sfârșitul anului precedent și – în paralel – prin aprofundarea analizei materialului epigrafic roman existent pe teritoriul provinciei Dacia Porolissensis. În acest an, în cadrul proiectului au fost angajați 5 cercetători, dintre care doi cu 8 ore/zi (Prof. Dr. Ioan Piso și Dr. Rada Varga), unul cu 6 ore/zi (Dr. George Cupcea) și doi cu 4 ore/zi (Conf. Dr. Radu Ardevan și Dr. Felix Marcu, acesta din urmă fiind angajat din luna iunie). Etapa se suprapune, în cadrul planului de activități depus inițial, peste obiectivul 2 (O2); cele patru activități prevăzute au fost realizate în bune condiții, cu unele ajustări și adaptări necesare.

a. Documentarea bibliografică

În mod previzibil, documentarea bibliografică a fost una dintre principalele activități ale cercetătorilor implicați în proiect (A1 – deși pașii întreprinși s-au dovedit mai complecși și mai amplii decât ceea ce se prevăzuse inițial). Aceasta a constat atât din identificarea exhaustivă a bibliografiei fiecărei inscripții în parte, cât și din colectarea sau realizarea unui material fotografic adecvat publicării. Orientativ, numărul inscripțiilor catalogate se ridică la aprox. 500 de piese pe piatră, acestora adăugându-li-se în jur de 50 de piese tegulare, diplome militare și *instrumenta*.

Acumularea bibliografiei s-a bazat pe două componente distincte, respectiv colectarea materialului edit și accesarea surselor electronice. În ceea ce privește bibliografia „tradițională”, aceasta s-a dovedit a fi foarte variată pentru fiecare inscripție în parte. Astfel, avem inscripții care posedă o vastă documentație, fiind – de exemplu – semnalate de J. F. Neigebaur, de M. J. Ackner și F. Müller, preluate ulterior în CIL, revăzute de arheologii maghiari care au fost interesați de antichitățile din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX (G. Téglás, G. Finály, Á. Buday etc.) și ulterior reluate, în varii contexte, de către cercetătorii secolului XX. Cu rol de completare de detaliu, menționăm identificarea celor trei manuscrise ale lui Mezerzius în Biblioteca Apostolica Vaticană și xerocopiarea lor; evident cercetarea acestor manuscrise este de interes major nu numai pentru proiectul de față, ci și pentru studierea pieselor epigrafice din alte regiuni ale Daciei. Alte piese – și nu neapărat foarte puține – sunt descoperiri făcute mai mult sau mai puțin recent, din perioada interbelică până în ultimii ani. Acestea din urmă au marele avantaj al unei bibliografii mai precise în privința detaliilor contextului de descoperire, însă, în cazurile unor re-descoperiri („wandering stones”, identificate doar în ultimele decenii), se resimte din plin dezavantajul lipsurilor bibliografice și implicit a detaliilor aduse de istoriografia secolului al XIX-lea. Mai multe piese din Potaissa (Turda) au fost identificate în cadrul unei vaste acțiuni de cercetare și de fotografiere în depozitele Institutului de

Arheologie „Vasile Pârvan” din București, iar câteva sute de ștampile tegulare au fost identificate, fotografiate și prelucrate științific în depozitele Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei.

Sursele electronice mai sus menționate s-au dovedit extrem de utile mai ales prin materialul fotografic pus la dispoziție. Desigur, acest material (din care o parte suficient de consistentă îi aparține ca drept de copyright directorului proiectului) trebuie completat sau dublat în cazurile în care calitatea sa nu este optimă de fotografii realizate în cadrul proiectului. Achizițiile logistice în acest sens au fost făcute în etapa precedentă (2011), anul acesta existând astfel premisele necesare fotografierii unei părți a materialului. O parte consistentă a bibliografiei fiecărei inscripții a fost identificată în bibliotecile din Cluj-Napoca (aprox. 70% din total), iar o parte dintre piese au fost fotografiate în lapidarul muzeului de istorie din aceeași localitate. În vederea completării documentației bibliografice, dar și a realizării fotografiilor, cercetătorii implicați în proiect au întreprins deplasări interne (Zalău, București, Caransebeș, Alba Iulia) și externe (Budapesta). Acestea și-au dovedit utilitatea nu doar în colectarea bibliografiei (edite și fotografice), ci și în identificarea de posibile analogii, interacțiunea cu alți specialiști și – în general – plasarea unor realități particulare într-un context mai general.

b. Procesarea și analizarea materialului

Procesarea și analizarea materialului colectat se suprapune în mare parte peste A2. Analiza intrinsecă a inscripțiilor, precum și cea istorică și a informațiilor conexe pe care ele le oferă a fost făcută parțial o dată cu colectarea materialului bibliografic și va fi reluată – respectiv finalizată – în momentul întocmirii fișei de publicare aferente fiecărei inscripții. Iată structura unei asemenea fișe: nr. curent; descrierea arheologică; dimensiuni; scriere (dimensiunile literelor, ligaturi, alte caracteristici); condiții de descoperire; locul de conservare și numărul de inventar; fotografie, desen sau ambele; textul inscripției; traducerea; interpretarea; datarea. De asemenea, am optat pentru publicarea predilectă a fotografiei fiecărei inscripții, apelând la desen în cazurile unde acesta este cu adevărat necesar: acolo unde este nevoie de reîntregirea unor piese fragmentare, unde piesa este pierdută și astfel inaccesibilă pentru fotografierea în bune condiții sau în cazurile în care posibilitățile de a produce imagini fotografice de bună calitate sunt nule (piese depozitate în condiții neprielnice, de dimensiuni prea mari pentru a fi transportate, de exemplu).

O altă componentă interesantă a cercetării s-a suprapus peste un interes științific mai vechi al directorului de proiect. Astfel, o serie de analize petrografice, întreprinse, într-adevăr, doar pe piesele de marmură, a fost integrată într-o cercetare multidisciplinară la nivelul întregii provincii. Partea arheologică a fost asigurată de I. Piso, iar cea mineralogică de Bernd Schwaighofer și Harald Müller de la Viena și Marcel Benea de la Universitatea Babeș-Bolyai. Rezultatul l-a constituit volumul *Der Marmor in Dakien*. Au fost luate probe din toate carierele de marmură cunoscute în Dacia, ca și din piesele reprezentative din muzee. Probele au fost analizate la Universitatea din Viena. Printre concluziile lucrării a fost aceea că piesele de mari dimensiuni, de pildă cele arhitectonice și inscripțiile mari au fost executate din marmură locală, de Bucova, pe când piese mai mici și mai pretențioase, ca plăcile votive sau statui de mici dimensiuni, au fost în general executate din marmură grecească (Thassos, Naxos, Paros) sau microasiatică (Prokonnesos, Ushak) și sunt piese de import. Catalogul cuprinde peste 100 de piese, dintre care multe provin din nordul Daciei.

Celelalte studii și cercetări finalizate pe parcursul acestui an aduc și ele informații interesante și relevante pentru proiectul în curs, din care vom prezenta aici doar câteva idei și concluzii sumare. O inscripție recent descoperită la Jebucu (jud. Sălaj) a fost studiată în detaliu de R. Ardevan și

R. Zăgreanu (în articolul *Eine römische Inschrift von Jebucu (Sălaj Kreis)*), iar rezultatele obținute aduc date importante asupra culturii epigrafice din acest colț nord-vestic al Daciei. A fost pus în lumină rolul major al atelierelor lapidare de la Napoca, ele fiind model pentru meșterii pietrari din așezări mai mici ori din mediul rural; s-au clarificat formulări și expresii mai puțin uzuale; a fost sesizată ponderea locuitorilor încă de statut peregrin la începutul secolului III p. Chr. Dar mai ales, această inscripție dovedește existența în apropiere a localității antice *Rucconium* și faptul că ea avea statut de *vicus* cu autoadministrare. Studiul lui R. Ardevan *Die kulturelle Entwicklung in zwei Militärsiedlungen Norddakiens, Gherla und Ilișua: ein vergleichender Überblick* a urmărit atent manifestările culturale – sesizabile prin sursele epigrafice și nu numai (limbă, grafie, aspect al monumentelor, culte, onomastică etc.) – în cele două așezări militare din Dacia Porolissensis, cu rezultate surprinzătoare; în ciuda multelor similitudini dintre ele, acestea prezintă anumite aspecte culturale diferite, fenomen ce exprimă diferențe de colonizare, evoluție, specific social, aculturație etc. Această realitate ilustrează convingător o societate provincială mult mai complexă și mai variată decât se credea până acum. Iar studiul aceluiași cercetător *Römische Offiziere als Praefecti Civitatum im Donaubecken* tratează critic puținele atestări scrise ale unor ofițeri romani puși în fruntea unor comunități indigene din bazinul Dunării, fenomen ce ilustrează o fază incipientă a interacțiunii acestor locuitori cu civilizația cuceritorilor și o treaptă semnificativă în evoluția lor socio-culturală.

În ceea ce privește obiceiurile comemorative ale clasei mijlocii a Daciei Porolissensis, se observă o foarte interesantă inferioritate numerică (și mai ales procentuală) a inscripțiilor ridicate de către membrii acesteia, în comparație cu Dacia Superior și chiar cu Dacia Inferior. O explicație poate rezida în preponderența factorului militar, care „eclipsează” ca manifestare epigrafică mediile civile, la nivelul eșaloanelor joase ale societății. În cazul studiului Radei Varga, *Particular commemoration habits of the middle class from Roman Dacia*, unde este analizată categoria aparte a inscripțiilor care nu prezintă absolut nici un detaliu profesional, social sau de statut, referitor fie la defunct, fie la comemorator, se remarcă, la nivelul Daciei Porolissensis, faptul că inscripțiile provin mai ales din medii urbane și/sau militare (Napoca, Potaissa și Arcobadara), că onomastica, cu foarte puține excepții, este de factură romană și că epitafurile sunt ridicate mai ales pentru a omagia soțiile defuncte sau fii decedați în copilărie (sub 10 ani).

Aportul informațional pe care epigrafia Daciei Porolissensis îl aduce la cunoașterea unei largi game de realități ale epocii romane în provinciile dunărene este de netăgăduit. Cercetarea analitică și integratoare a variilor aspecte ale civilizației romane din Dacia Porolissensis vor continua anul următor. De asemenea, demersurile privind procesul de documentare va fi dus la finalizare în etapa ce urmează, în paralel cu pregătirea fișelor de publicare a inscripțiilor.

c. Diseminarea

Finalitatea principală a proiectului de față constă în elaborarea *corpus*-ului inscripțiilor provenind din Dacia Porolissensis. Înțelegerea realităților pe care ele le dezvăluie nu se poate face însă decât prin studii de siteză, care să integreze informațiile regionale într-un tablou de ansamblu mai larg. Astfel, marea majoritate a contribuțiilor raportate nu își restrâng analizele la nivelul provinciei direct vizate, ci aduc o contribuție mult mai amplă – desigur, fără a ignora punctele de interes major ale proiectului. Activitățile de diseminare se suprapun peste activitățile A3 și A4 din cererea de finanțare. Activitatea A3, referitoare la diseminarea via Internet, a fost doar parțial realizată. Astfel, proiectul beneficiază de un site, cu informații, date și detalii de contact, dar încărcarea on-line a materialului ce

va fi publicat nu este posibilă (intenționăm să publicăm volumele la Diffusion de Boccard, Paris și reducerea impactului lor prin accesibilizarea lor completă nu ar fi convenabil).

Cărți: **I. Piso**, *Fasti provinciae Daciae II. Die ritterlichen Amtsträger*, Habelt Verlag, Bonn, 2013, 425 p; **I. Piso**, H. Müller, B. Schwaighofer, M. Benea, *Der Marmor in Dakien*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2012, 130 p.

Articole în periodice CNCS B: **I. Piso**, *Die Laufbahn des T. Flavius T. fil. Palatina Priscus Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo und seine Aufgaben im dakischen und in mauretanischen Raum*, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia*, 57/1, 2012, p. 90-100; **R. Ardevan**, R. Zăgreanu, *Eine römische Inschrift von Jebucu (Sălaj Kreis)*, *Analele Banatului*, XX, 2012, p. 73-83; **R. Ardevan**, *Römische Offiziere als Praefecti Civitatum im Donaubecken*, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia*, 57/1, 2012, p. 1-12; **R. Varga**, *Particular commemoration habits of the middle class from Roman Dacia*, *Studia Atiqua et Archaeologica*, XVIII, 2012, sub tipar; **R. Varga**, M. Săsărman, *Nomina Germanorum ex provincia Dacia*, *SCIVA*, 63, 1-2, 2012, sub tipar.

Articole în volume: **R. Ardevan**, *Die kulturelle Entwicklung in zwei Militärsiedlungen Norddakiens, Gherla und Ilişua: ein vergleichender Überblick*, în Dilyana Boteva-Boyanova, L. Mihăilescu-Bîrliba, O. Bounegru (Hrsg.), *Pax Romana: Kulturaustausch und Wirtschaftsbeziehungen in den Donauprovinzen des römischen Kaiserreichs. Akten der Tagung in Varna und Tulcea, 1. – 7. September 2008*, Kaiserslautern, Parthenon Verlag, 2012, p. 23-32.

Participări la reuninuni științifice internaționale: **I. Piso**, *Die Inschrift von Albertirsa, Epigraphische Konferenz zum 77. Geburtstag von Géza Alföldy in memoriam*, 31 mai-1 iunie, Budapesta; **I. Piso**, O. Țentea, *Die Palmyrener in Dakien*, XIV. Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae, 27-31 august 2012, Berlin; **I. Piso**, *Der Judenkrieg des Q. Marcius Turbo*, Congresul XXII-lea al Limes-ului, 6-11 septembrie, Ruse; **R. Ardevan**, *Über das religiöse Verhalten der Munizipalaristokratie von Sarmizegetusa*, poster la XIV. Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae, 27-31 august 2012, Berlin; **R. Varga**, *Self-assumed Identity and the Funerary Epigraphy of Roman Dacia*, 9th European Social Science & History Conference, 11-14 aprilie 2012, Glasgow; **R. Varga**, *Constitutio Antoniniana. Law and individual in a time of change*, Web conference *Ancient civilization: political institutions and legal regulation*, 25 martie 2012, organizator: Yaroslavl State University, Centre for Classical Studies.

Conferințe susținute: **I. Piso**, *Le Capitolia, l'epulum Iovis e il dies Iovis nella Dacia, la Pannonia e la Hispania Tarraconensis*, ținută la Universitatea „La Sapienza” din Roma, în 10 octombrie.

Site-ul proiectului: http://hiphi.ubbcluj.ro/written_heritage/index.html

Director proiect,
